

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЩОДО ПОДОЛАННЯ РАДЯНСЬКОГО / КОМУНІСТИЧНОГО МИНУЛОГО В ПЕРШІ РОКИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

NORMATIVE, LEGAL AND INSTITUTIONAL PROVISION OF PUBLIC POLICY OF NATIONAL MEMORY TO OVERCOME THE SOVIET / COMMUNIST PAST IN THE FIRST YEARS OF RESTORATION OF STATE INDEPENDENCE OF UKRAINE

Публічна політика національної пам'яті в Україні має відповідне нормативно-правове та інституційне забезпечення, основи якого розпочали закладатись у перші роки відновлення державної незалежності. Однією з важливих складових цієї політики є подолання радянського / комуністичного минулого, що притаманно не лише Україні, а й іншим державам Центральної та Східної Європи, які входили до так званого соцтабору. Метою статті є дослідження нормативно-правового та інституційного забезпечення публічної політики національної пам'яті щодо подолання радянського / комуністичного минулого в період від серпня 1991 р. до липня 1994 р., визначення основних напрямів та характерних особливостей цієї політики, розкриття ролі в ній держави і суспільства. Для забезпечення формування та реалізації публічної політики національної пам'яті в Україні в перші роки відновлення незалежності були утворені нові або продовжували діяти створені наприкінці 1980-х років державні та громадські інституції. Також розроблялась нормативно-правова база, що включала в себе нормативно-правові акти інституційного і регуляторного характеру та нормативно-правові акти комеморативного і меморіалізаційного характеру. Особливістю даної політики в Україні в перші роки незалежності було реагування влади на найбільш гострі потреби суспільства. В цей час визначились основні напрями публічної політики національної пам'яті, спрямовані на подолання радянського / комуністичного минулого: реабілітація репресованих та поновлення прав депортованих громадян, вшанування пам'яті жертв голодоморів та репресій, декомунізація публічного простору тощо. Поруч із цим, в країні продовжували проводити заходи, пов'язані з радянською пам'яттювою політикою. В цілому політика національної пам'яті не мала системного характеру й лише починала формувати концепти, орієнтовані на українську національну ідентичність.

Ключові слова: публічна політика національної пам'яті, органи державної влади, державні установи, громадські організації, нормативно-правовий акт, декомунізація,

реабілітація, комуністичний тоталітарний режим, Голодомор 1932–1933 років, масові репресії, депортації.

Public policy of national memory in Ukraine has appropriate legal and institutional support, the basis of which began to be laid in the first years of restoration of state independence. One of the important components of this policy is to overcome the Soviet/communist past, which is inherent not only in Ukraine, but also to other states of Central and Eastern Europe, which were part of the so-called social camp. The article is aimed at studying the normative, legal and institutional provision of public policy of national memory on overcoming the Soviet/communist past in the period from August 1991 to July 1994, identifying the main directions and characteristics of this policy, revealing the role of the state and society in it. In order to ensure the formation and implementation of public policy of national memory in Ukraine in the early years of restoration of independence new or continued to operate in the late 1980s state and public institutions. Also, a regulatory framework was developed, which included normative and legal acts of institutional and regulatory nature, as well as normative and legal acts of commemorative and memorial character. The peculiarity of this policy in Ukraine in the first years of independence was the government's response to the most acute needs of society. At this time, the main directions of public policy of national memory aimed at overcoming the Soviet/communist past have been defined: rehabilitation of the repressed and restoration of the rights of deported citizens, commemorating the victims of famines and repressions, decommunisation of public space, etc. Along with this, the country continued to hold events related to Soviet memorable policy. In general, the policy of national memory was not systematic and only began to form concepts focused on Ukrainian national identity.

Key words: public policy of national memory, state authorities, public institutions, public organizations, normative and legal act, decommunisation, rehabilitation, communist totalitarian regime, Holodomor of 1932–1933, mass repressions, deportations.

УДК 351+323 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.38.9>

Власенко С.І.

к. іст. наук,
докторант кафедри публічної політики
Навчально-науковий інститут публічного
управління та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Невід'ємною складовою публічної політики національної пам'яті в Україні є подолання колоніального минулого. Це пов'язано з тривалою російською імперською та радянською окупацією України та цілеспрямованою політикою щодо викорінення української національної ідентичності. Особливо жорстоким

по відношенню до української нації був період панування комуністичного тоталітарного режиму, коли українці зазнали наймасовішого фізичного та духовного геноциду.

Після відновлення державної незалежності перед українським суспільством постало завдання не лише відродити національну історію, культуру, традиції, звичаї, символи

та повернути в усі сфери життя українську мову, а й подолати радянське / комуністичне минуле, відмовившись від його ідеологічних наративів, позбувшись символіки (перш за все в публічному просторі), розвінчавши історичні міфи тощо. Варто відмітити, що присутність пострадянського фактору в публічній політиці національної пам'яті характерна також для країн Центральної та Східної Європи колишнього так званого соцтабору. В них дана політика мала низку спільних рис, особливо на початку 1990-х років, а Україна в цьому напрямі на той час обрала дещо інший шлях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політики національної пам'яті в Україні досліджувались науковцями в різних галузях. Зокрема, проблеми подолання радянського / комуністичного минулого особливо активно почали вивчатися після 2014 року і є серед найбільш висвітлених у вітчизняній науковій літературі, здебільшого історичного характеру (С. Водотика і Л. Савенюк [5], О. Гриценко [7], О. Демська і П. Левчук [1], К. Кобченко [10], О. Коляструк [11], І. Піголенко [16], М. Юрій [48] та ін.). Сьогодні, крім процесів декомунізації увага науковців також зосереджується на питаннях подолання російського імперського минулого, особливо щодо очищення публічного простору. Що ж стосується політики національної пам'яті в перші роки незалежності, то серед авторів, хто досліджував дані процеси, можемо назвати В. Бондара [2], Ю. Зерній [8], А. Киридон [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вітчизняного наукового доробку, що стосується політики національної пам'яті в Україні в перші роки після відновлення державної незалежності дає підстави стверджувати про відсутність системних досліджень проблем подолання радянського / комуністичного минулого як однієї з важливих складових даної політики.

Метою статті є аналіз нормативно-правового та інституційного забезпечення публічної політики національної пам'яті щодо подолання радянського / комуністичного минулого в Україні, визначення її основних напрямів та характерних особливостей, а також розкриття ролі в ній держави і суспільства. Хронологічні межі дослідження охоплюють перші роки незалежності України – від серпня 1991 р. до липня 1994 р., коли в державі відбулася зміна влади – парламентські (у травні) та дострокові президентські (у червні-липні) вибори.

Виклад основного матеріалу. Формування та реалізацію публічної політики національної пам'яті забезпечують органи державної влади, органи місцевого самоврядування,

інститути громадянського суспільства, окремі громадяни. Її становлення в Україні припадає на кінець 1980-х років і пов'язане з утворенням громадських організацій, які ставили за мету своєї діяльності відродження й збереження історичної пам'яті українського народу (див. [3]). А з відновленням державної незалежності України розпочалися процеси подолання радянського / комуністичного минулого на державному рівні, що отримали нормативно-правове та інституційне забезпечення.

Систему державних органів, що забезпечували формування політики національної пам'яті, очолювала Верховна Рада України (питання подолання радянського / комуністичного минулого перебували у віданні Комісії з питань культури та духовного відродження, Комісії у справах ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, репресованих, малозабезпечених і воїнів-інтернаціоналістів, а також частково інших постійних комісій [38]). Реалізацію ж політики національної пам'яті забезпечував Кабінет Міністрів України, Міністерство культури України, інші органи виконавчої влади та підпорядковані їм державні установи й організації (наприклад, питаннями збереження та використання історичної документальної спадщини українського народу відало Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, якому підпорядковувалась розгалужена система державних архівних установ, до якої 27 серпня 1991 р. було приєднано колишні компартійні архіви [24]). Саме спираючись на Кабінет Міністрів України здійснював свої повноваження Президент України (його діяльність забезпечувала Адміністрація Президента України, створена 13 грудня 1991 р. [17]).

Нажаль, у цей час у державі не було проведено очищення влади та засудження комуністичного тоталітарного режиму, як то відбувалося у деяких постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи (суб'єктами державної політики виступали Верховна Рада України, обрана в березні 1990 р., Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні установи та організації, склад яких здебільшого формувався ще за радянських часів). Згодом перший Президент України Леонід Кравчук визначить таку нерішучість як одну з помилок перших років незалежності, називаючи її «тактичною, але зі стратегічними наслідками» й говорячи про негайну необхідність відразу після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. розпуску тогочасного складу Верховної Ради України, оскільки «вона була обрана в іншій політичній системі, в іншій державі» [13, с. 27]. І навіть те, що окремі керівні

посади у вищих органах державної влади посідали представники демократичних сил, не змогло призвести до кардинальних поступок у політиці національної пам'яті.

Прийняті в перші роки нормативно-правові акти у сфері національної пам'яті стосувались двох аспектів: 1) утворення, складу, структури, діяльності відповідних інституцій, які забезпечували формування та реалізацію публічної політики національної пам'яті щодо подолання радянського / комуністичного минулого (акти інституційного та регуляторного характеру); 2) формування ціннісних орієнтирів національної пам'яті, проведення заходів із відзначення історичних подій та ювілеїв видатних діячів, вшанування й увічнення пам'яті героїв та жертв трагедій, створення місць пам'яті, встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків (акти комемораційного та меморіалізаційного характеру). Крім того, окремі питання врегульовувались міжнародними угодами про співпрацю.

В перші роки відновлення незалежності продовжувався розпочатий ще в кінці 1980-х років перегляд окремих сторінок історії України радянського періоду та відкриття правди про комуністичний тоталітарний режим. Ці процеси були поступовими, доволі повільними, вибірконими, більше ініційовані громадськістю, у тому числі організаціями та партіями, що були представлені у Верховній Раді України. Наприклад, одна із наймасовіших громадсько-політична організація «Народний Рух України» у своїй програмі, затвердженій 1 березня 1992 р., серед низки злочинів комуністичного тоталітарного режиму проти українського народу визначала: «терор проти селянства під гаслами «розкуркулення» та примусову колективізацію; штучний голод 1933 року з мільйонами жертв; майже цілковите винищення національної інтелігенції в добу сталінських репресій; придушення будь-якого вияву національної самосвідомості під виглядом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму»; неодноразові депортації мільйонів українців; грубі порушення прав людини й народу; паплюження національної історії і культури; плюндрування історичних святинь українського та інших народів; міграційна політика, спрямована на послідовне зменшення абсолютної та відносної частини українців серед населення України; цілковите витіснення української мови майже з усіх ділянок суспільного життя республіки...» [41, с. 207].

Задовольняючи запити суспільства на відновлення історичної справедливості, влада здійснювала певні заходи, що потребували відповідного правового врегулювання. Прийняті в перші роки відновлення державної неза-

лежності України нормативно-правові акти забезпечували реалізацію окремих напрямів політики національної пам'яті щодо подолання радянського / комуністичного минулого.

Серед найбільш суспільно значущих питань щодо відновлення історичної справедливості та відродження національної пам'яті в цей час була реабілітація та поновлення прав громадян, які зазнали репресій комуністичного тоталітарного режиму. У Верховній Раді України цими питаннями відала Комісія у справах ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, репресованих, малозабезпечених і воїнів-інтернаціоналістів. Саме вона здійснювала підготовку проекту Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (прийнятий 17 квітня 1991 р., а у 2018 р. було внесено суттєві зміни та доповнення й подано в редакції «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [35]). Комісія забезпечувала внесення подальших змін до цього Закону, а також розроблення низки нормативних актів, що в перші роки незалежності регулювали питання реабілітації та відновлення прав громадян, репресованих радянською владою. У грудні 1993 р. Верховна Рада України прийняла спеціальну постанову, що роз'яснювала окремі положення цього Закону [37], а для реалізації передбачених у ньому компенсацій постраждалим громадянам, було прийнято Положення про порядок виплати грошової компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим громадянам чи їхнім спадкоємцям [30].

Поруч із цим, в державі здійснювались заходи з увічнення та вшанування пам'яті жертв комуністичного тоталітарного режиму, проводились наукові дослідження політичних репресій, поширювалась інформація в суспільстві про масові арешти та розстріли громадян. Наприклад, ще з кінця 1980-х років було визначено місце пам'яті жертв масових репресій – Биківнянський ліс під Києвом (сьогодні це Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»). Для реалізації доступу до документів радянських репресивних органів 9 вересня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки» [31]. Даний процес забезпечувала Республіканська комісія з передавання документів колишнього КДБ, перше засідання якої відбулось у травні 1992 р. (див. [4]).

Відкриття колишніх радянських архівів та забезпечення доступу до документів радянських і комуністичних органів влади сприяло науковим дослідженням та відкриттю правди

про злочини, вчинені проти українського народу сталінським тоталітарним режимом. На початку 1992 р. Національна академія наук України та Інститут історії України НАН України, Служба безпеки України, Державний комітет по пресі України, а також Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал» імені В. Стуса та Всеукраїнська спілка краєзнавців, ініціювали підготовку науково-документального видання, присвяченого жертвам масових репресій у 1920-1950-х роках. Уже в квітні 1992 р. Президія Верховної Ради України прийняла відповідну постанову [32], а у вересні цього ж року Кабінет Міністрів України своєю постановою визначив відповідальним за науково-методичне забезпечення підготовки видання Інститут історії України НАН України [33]. Це мало бути видання під назвою «Реабілітовані історією», що включало б 27 томів по Республіці Крим, областях та містах Київ і Севастополь (на сьогодні проєкт реалізовано по АР Крим та усіх областях). До забезпечення науково-пошукової роботи були залучені Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та відповідні державні архіви, а також Служба безпеки України та її органи на місцях; до науково-редакційної роботи – видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Таким чином, працюючи над цим виданням, науковці вивчали документи, які були щойно передані з колишнього архіву КДБ у відповідні державні архіви.

Також одним із гострих проблем у перші роки незалежності було відновлення прав і забезпечення повернення на батьківщину депортованих у 1930–1950-х роках за межі України кримських татар, німців, болгар, вірмен, греків та представників інших національностей (ці процеси активізувались ще наприкінці 1980-х років (див. [3, с. 36–37])). Для вирішення практичних питань щодо життя-забезпечення громадян, які поверталися, на початку 1992 р. були утворені спеціальні інституції: Республіканська комісія у справах депортованих народів Криму (28 січня) [21], серед завдань якої крім організації роботи з повернення громадян було сприяння створенню умов для «відродження, збереження та розвитку мов, культур, національних традицій депортованих народів» [25]; Українсько-німецький фонд (23 січня) та Фонд депортованих народів Криму (14 березня) при Комітеті у справах національностей при Кабінеті Міністрів України [39; 40]. Так, Комітет у справах національностей, узагальнюючи роботу за 1992 р. та плануючи на 1993 р., звітував, що у 1992 р. Україна на вирішення питань повернення депортованих осіб виділила 8,5 млрд крб [14, с. 927].

Питання щодо прав громадян, які потерпіли від репресій та депортацій, вирішувалось також і на міжнародному рівні. Україна ухвалила низку двосторонніх міжнародних угод щодо врегулювання даних питань: між Урядами України та Республіки Узбекистан про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну (20 лютого 1993 р.) [44]; між Урядами України та Федеративної Республіки Німеччини про співробітництво у справах депортованих осіб німецької національності та взаємне забезпечення прав національних меншин (10 червня 1993 р.) [46]; між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Генеральною Дирекцією державних архівів Республіки Польща про співробітництво, зокрема й щодо зобов'язання обох сторін першочергово, оперативно та безкоштовно здійснювати пошук документів на запити репресованих осіб (7 липня 1993 р.) [47]; між Урядами України і Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій (21 березня 1994 р.) [45] тощо.

У квітні 1994 р. Президент України видав Указ «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму», яким 18 травня 1994 р. оголошувалося «Днем скорботи і пам'яті» [29]. Таким чином, вперше на державному рівні в Україні вшановувалась пам'ять жертв депортацій, вчинених радянською владою. До речі, дане питання навіть потрапило в поле зору двосторонніх українсько-турецьких відносин – у спільному комюніке Президентів України і Турецької Республіки 30 травня 1994 р. говорилось про вшанування обома Президентами пам'яті жертв «цієї жорстокої та страхітливої акції» та про необхідність не лише відновлення історичної правди, а й здійснення справедливості щодо депортованих та їх нащадків за допомогою заходів національного та міжнародного характеру [43].

Але найбільшою трагедією українського народу ХХ століття, яка потребувала як відкриття правди, так і належного вшанування жертв, був Голодомор 1932-1933 років в Україні. Шлях українців до відновлення пам'яті про Голодомор, до усвідомлення катастрофічних масштабів та наслідків цієї національної трагедії, був складним і тривалим. Його початок пов'язуємо з суспільно-політичними змінами, що відбувалися в Україні наприкінці 1980-х років. І важливу роль у цьому процесі, особливо на початковому етапі, відіграло суспільство, яке своїми діями дало поштовх

до прийняття владою необхідних управлінських рішень, спрямованих на відновлення пам'яті про Голодомор.

Про велике суспільне значення трагедії Голодомору 1932–1933 років свідчить, наприклад, той факт, що під час підготовки до Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. це питання прозвучало у зверненні Народного Руху України до українського народу: «Громадяни України! Перш, ніж візьмете бюлетень в руки, перш ніж проголосуєте за волю чи кабалу ... спом'яніть мільйони жертв сталінських штучних голодоморів 1932-33 та 1947 рр., десятки мільйонів страчених та замордованих синів та дочок України» [41, с. 204]. Однак, на загальнодержавному рівні питання про вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років вперше постало лише в 1993 р. Так, 19 лютого 1993 р. Президент України видав Указ «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні», відповідно до якого на всій території держави були проведені «Дні скорботи і пам'яті жертв Голодомору». У констатуючій частині говорилось: «На знак вшанування світлої пам'яті мільйонів безневинних жертв голодомору в Україні у 1932–1933 роках та з метою привернути увагу світової громадськості до цієї трагічної події» [27]. Поява цього Указу стала можливою з ініціативи низки об'єднань громадян як в Україні, так і за кордоном. До складу організаційного комітету з підготовки і проведення заходів, який очолив Віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики Микола Жулинський, увійшли представники органів державної влади, держаних наукових установ, громадських організацій, а також іноземних громадських і наукових інституцій. Зокрема, серед учасників був представник Всеукраїнської асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні, заснованої у червні 1992 р. (нині це Національна асоціація дослідників Голодомору-геноциду українців). Заходи з ушанування пам'яті проходили 10-12 вересня. Символічним стало приспущення в ці дні на всій території України державного прапора (постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 1993 р. [20]).

Цікавим є маловідомий факт з тих подій – під час Міжнародної наукової конференції, проведеної 9–10 вересня 1993 р. Інститутом історії України НАН України, Президент України Леонід Кравчук у своєму виступі заявив про штучний голод 1932-1933 років, назвавши кількість жертв – близько 8 млн (за іншими даними – близько 11 млн), а також про штучні голоди в Україні 1921-1923 та 1946–1947 років [12, с. 9]. Більше того, він заявив про геноцид

українського народу: «Я цілком погоджуюсь з тим, що це була спланована акція, що це був геноцид проти власного народу» [12, с. 10]. Нажаль, це були лише слова Президента України і подальших рішень щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу владою тоді не було здійснено. Таку позицію влади провідна українська дослідниця Голодомору Людмила Гриневич назвала політикою «в'ялого ігнорування», що, на її думку, тривала впродовж першого десятиліття державної незалежності [6, с. 393].

Нерішучість влади у наданні оцінок історичним подіям та фактам стосувалась багатьох питань і гальмувала процеси утвердження української національної ідентичності. Більше того, у політиці національної пам'яті продовжували існувати радянські пам'яттєві традиції. Зокрема, в цей час в Україні вшановували радянських діячів, присвоюючи їхні імена культурним, освітнім та іншим закладам [34]. Також відзначали радянські свята й історичні дати радянського періоду. Особливо шанованими в суспільстві залишалися події німецько-радянської війни (1941-1945 рр.), а тому вони займали вагоме місце й у політиці національної пам'яті. При цьому суттєвих концептуальних змін щодо їх трактування та переоцінки ідеологічних нашарувань не відбулося.

Одним із масштабних проєктів цього періоду була підготовка ґрунтового багатотомного видання «Книга Пам'яті», роботи над яким розпочались ще наприкінці 1980-х років. Спочатку продовжувала діяти Республіканська редакційна колегія, склад якої 16 жовтня 1991 р. було уточнено та доповнено [22], а від 16 вересня 1992 р. її змінила Головна редакційна колегія [28]. Також діяли редколегії по Республіці Крим, областях, містах Києву і Севастополю. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 1992 р. було затверджено складові частини видання: зведена Книга Пам'яті України з узагальнюючими відомостями про внесок українського народу в перемогу над нацизмом у Другій світовій війні; поіменні Книги Пам'яті по Республіці Крим, по областях та містах Києву і Севастополю, а також поіменна Книга Пам'яті громадян України, які загинули у воєнних конфліктах за кордоном, в яких брав участь колишній СРСР [28].

Залишилась також традиція «всенародно» відзначати «День Перемоги» 9 травня. Зокрема, святкування у перший рік незалежності, що припало на 47-му річницю перемоги, відбувалось відповідно до розпорядження Президента України, яким передбачалось підняття державного прапора; впорядкування

пам'ятників і обелісків; проведення урочистих зборів, зустрічей, вшанування ветеранів війни тощо [18]. У 1993 р. з нагоди Дня перемоги впродовж 7-9 травня в м. Києві проходили «Всеукраїнські збори ветеранів Великої Вітчизняної війни – Героїв Радянського Союзу та кавалерів орденів Слави трьох ступенів» (відповідне розпорядження Кабінету Міністрів було видане на пропозицію Ради ветеранів України 23 квітня 1993 р. [42]). У 1993 р. відзначали в Україні також і 50-річчя «визволення України від фашистських загарбників», як зазначалося в Указі Президента України від 22 березня 1993 р. – «всенародного свята» [19].

Щоправда, певні зміни у пам'яттєвій політиці щодо подій Другої світової війни, все ж таки, спостерігались. Наприклад, у вересні 1991 р. вперше на державному рівні було вшановано пам'ять жертв Бабиного Яру. В констатуючій частині постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 1991 р. говорилось про значимість трагедії Бабиного Яру для утвердження загальнолюдських цінностей і гуманізму [26]. Нагадаємо, що в Європі в цей час тема Голокосту була центральною в колективній пам'яті й ототожнювала масові злочини нацистського режиму в роки Другої світової війни. Україна лише робила перші кроки в даному напрямку, в тому числі й за рахунок суспільної ініціативи (наприклад, у цей час діяла громадська організація «Український громадський історико-освітній центр "Бабин Яр"», створена у вересні 1990 р. [36]).

Певні зрушення були також в одному із важливих напрямів політики національної пам'яті, спрямованому на подолання радянського / комуністичного минулого – очищення публічного простору. З ініціативи місцевих громад (здебільшого в західних регіонах) здійснювалось демонтування монументальних пам'яток і перейменування населених пунктів та інших об'єктів топонімії, пов'язаних із комуністичним тоталітарним режимом (декомунізація), а також відновлення колишніх назв населених пунктів, що були змінені радянською владою. За період від серпня 1991 р. до липня 1994 р. Верховною Радою України, відповідно до чинної на той час процедури, було прийнято 39 постанов та указів щодо перейменування або відновлення колишніх назв:

– 3 міст (перейменовано Нестеровна Жовква у Львівській області та Червоноармійськ на Радивилів у Рівненській області, відновлено колишню назву Алчевськ замість Комунарськ у Луганській області);

– 2 районів (перейменовано Нестеровський на Жовківський у Львівській області та Червоноармійський на Радивилівський в Івано-Франківській області);

– 2 селищ міського типу (відновлено колишні назви Сартана замість Приморське Донецької області та Наркевичі замість Ясне Волинської області);

– 50 сіл, серед яких назви 8-ми сіл були своєрідними маркерами комуністичного режиму або радянської влади (Мануїльське Теофіпольського району Хмельницької області відновило колишню назву Святець, Ленінське Компанійського р-ну Кіровоградської обл. було перейменоване на Голубієвичі, Комуністичне Коропського р-ну Чернігівської обл. відновило назву Городище, Колгоспівка Петриківського р-ну Дніпропетровської обл. – Іванівка, Перше Травня Гребінківського р-ну Полтавської обл. – Сербинівка, Першотравневе Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. – Вербів, Першотравневе Барського р-ну Вінницької обл. – Степанки, Жовтневе Хмельницького р-ну Хмельницької обл. – Шпичинці), а решта відновили колишні назви, що були змінені в радянський період;

– 4 районів у містах (перейменовано Ленінський на Старокиївський у Києві та Ленінський на Галицький, Червоноармійський на Личаківський і Радянський на Франківський у Львові) [15].

Звичайно, такі зміни були вкрай незначними в загальнодержавних масштабах, адже впродовж 70-ти років радянської окупації в Україні здійснювалось цілеспрямоване маркування публічного простору комуністичними та радянськими символами. Після 1991 року ці процеси відбувалися постійно з певними хвилями піднесення (так званий «ленінопад» та декомунізація 2013-2016 рр., дерусифікація, декомунізація та деколонізація 2022-2023 рр.) й відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 р. мають завершитись до липня 2024 р. [23].

Висновки. Нормативно-правову базу, що забезпечувала публічну політику національної пам'яті в перші роки відновлення незалежності України щодо подолання радянського / комуністичного минулого, складали Закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти інституційного і регуляторного та комеморацийного і меморіалізаційного характеру, а також міжнародні угоди. Формування та реалізацію даної політики забезпечували новоутворені та створені в кінці 1980-х років державні й громадські інституції.

На політику національної пам'яті щодо подолання радянського / комуністичного минулого вплинув той факт, що в державі не було проведено очищення влади, як то відбу-

лось у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, і це певною мірою визначило шлях України в цьому напрямку. Попри активну позицію в даній сфері громадськості, кардинальних поступок у подоланні радянського / комуністичного минулого в цей час не відбулось. Особливістю політики національної пам'яті в цей період було реагування влади на найбільш гострі потреби суспільства (реабілітація репресованих та поновлення прав депортованих громадян, вшанування пам'яті жертв голодоморів та репресій, декомунізація публічного простору тощо). Водночас продовжували проводити заходи, пов'язані з радянською пам'яттєвою політикою. В цілому ж, публічна політика національної пам'яті в перші роки незалежності не мала системного характеру й лише починала закладати концептуальні засади, орієнтовані на українську національну ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Demska O., Levchuk P. The urba-nonimia of Ukraine in the context of decommunization. *Cognitive Studies. Études cognitives*. 2020. № 20. pp. 1–8.
2. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990-2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377–400.
3. Власенко С. Роль громадянського суспільства у становленні публічної політики національної пам'яті. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 19. С. 31–50.
4. Власенко С.І. Забезпечення доступу до документів про репресії комуністичного тоталітарного режиму як одна із складових державної політики з відновлення національної пам'яті українського народу. *Гуманітарний корпус*. 2022. Вип. 46. С. 68–72.
5. Водотика С., Савенюк Л. Миський простір, декомунізація та проблеми історичної пам'яті. Місто: історія, культура, суспільство: Е-журнал урбаністичних студій. 2017. –1933 у публічній культурі пам'яті та суспільній свідомості в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : Міжвідомчий збірник наукових праць. 2007. Вип. 17. С. 389–401.
6. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.
7. Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 41–51.
8. Киридон А. Політика пам'яті України (1991-2015 рр.). *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. 2015. Вип. 15. С. 244–250.
9. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 66–70.
10. Коляструк О. Декомунізація та проблеми дерадянзації – з позиції повсякденності. Україна XX ст. : культура, ідеологія, політика. 2019. Вип. 24. С. 523–535.
11. Кравчук Л. Ми не маємо права знехтувати уроками минулого! *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки*. Міжнародна наукова конференція. Київ, 9–10 вересня 1993 р.: матеріали / Відп. ред. С. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ, 1995. С. 8–11.
12. Кравчук Л.М., Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику. Харків : ФОЛІО, 2010. 538 с.
13. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): Збірник документів та матеріалів / Упорядн.: О.Г. Бажан (керівник), О.В. Бажан, С.М. Блащук, Г.В. Боряк, С.І. Власенко, Н.В. Маковська. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 1092 с.
14. Нормативно-правова база України. Сайт: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
15. Пиголенко І.В. Політико-ідеологічні погляди українців та процес декомунізації. *Вісник НТУУ «КПІ»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 3/4 (27/28). С. 71–77.
16. Про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України від 13 грудня 1991 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6/91#Text>
17. Про відзначення 47-ї річниці Перемоги над фашизмом : Розпорядження Президента України від 24 квітня 1992 р. № 72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/92-%D1%80%D0%BF#Text>
18. Про всенародне відзначення 50-річчя визволення України від фашистських загарбників : Указ Президента України від 22 березня 1993 р. № 92/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/93>
19. Про вшанування пам'яті жертв голодомору в Україні у 1932–1933 роках : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 1993 р. № 718. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/718-93-%D0%BF#Text>
20. Про деякі питання, пов'язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 1992 р. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42-92-%D0%BF#Text>
21. Про додаткові заходи щодо забезпечення видання Книги Пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 1991 р. № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-91-%D0%BF#Text>
22. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21 березня 2023 р. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
23. Про затвердження Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-92-%D0%BF#Text>

24. Про затвердження Положення про Республіканську комісію у справах депортованих народів Криму : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 1992 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-92-%D0%BF#Text>

25. Про заходи у зв'язку з 50-річчям трагедії Бабиного Яру : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 1991 р. № 192. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-91-%D0%BF#Text>

26. Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні : Указ Президента України від 19 лютого 1993 р. № 38/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38/93#Text>

27. Про заходи щодо видання Книги Пам'яті України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 1992 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-92-%D0%BF#Text>

28. Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв депортації з Криму : Указ Президента України від 14 квітня 1994 р. № 165/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165/94#Text>

29. Про заходи щодо реалізації Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» : Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 24 червня 1991 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-91-%D0%BF#Text>

30. Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки : Указ Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р. № 1525-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-12#Text>

31. Про підготовку багатомовного науково-документального видання про жертви репресій на Україні : Постанова Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. № 2256-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2256-12#Text>

32. Про підготовку і випуск серії «Реабілітовані історією» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-92-%D0%BF#Text>

33. Про присвоєння імен навчальним і культурно-освітнім закладам : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1991 р. № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-91-%D0%BF#Text>

34. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>

35. Про реєстрацію Статуту Радянського громадського історико-освітнього центру «Бабин Яр» : Постанова Ради Міністрів УРСР від 12 вересня 1990 р. № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-90-%D0%BF#Text>

36. Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» :

Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. № 3812-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3812-12#Text>

37. Про утворення постійних комісій Верховної Ради Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 12 червня 1990 р. № 16-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16-12#Text>

38. Про утворення Українсько-німецького фонду : Указ Президента України від 23 січня 1992 р. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/92#Text>

39. Про утворення Фонду депортованих народів Криму : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-92-%D0%BF#Text>

40. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / НАН України, Інститут історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України; кол. упорядн.: В.С. Лозицький (кер.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. Київ : Інститут історії України НАН України. 2009. 454 с.

41. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1993 р. № 244-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-93-%D1%80#Text>

42. Спільне комюніке Президентів України і Турецької Республіки від 30 травня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_056#Text

43. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну від 20 лютого 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_341#Text

44. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014

45. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у справах депортованих осіб німецької національності та взаємне забезпечення прав національних меншин від 10 червня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_009

46. Угода про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України і Генеральною Дирекцією державних архівів Республіки Польща від 7 липня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_035#Text

47. Юрій М. Цивілізаційні зміни на пострадянському просторі і декомунізація суспільства. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. № 45. С. 247–254.